

Recensioner

Jan Bengtsson: *Den fenomenologiska rörelsen i Sverige. Mottagande och inflytande 1900-1968* (Göteborg: Daidalos 1991).

Med sin avhandling om "den fenomenologiska rörelsen i Sverige" har Jan Bengtsson lämnat ett tankvärt bidrag till Sveriges filosofiska nittonhundrataletshistoria. Hans arbete kan sammanfattas i två övergripande teser; för det första, att den husserlska fenomenologin, tvärt emot vad tidigare beskrivningar av den svenska filosofihistorien gjort gällande, utgjorde en väsentlig inspirationskälla för filosofer såväl i Uppsala som i Lund och Göteborg under första hälften av nittonhundratalet; för det andra, att denna kontaktlänk mellan svensk filosofi och fenomenologin förtegs och aktivt motarbetades av den andra generation filosofer som tog över filosofi-institutionerna under åren efter andra världskriget.

Att fenomenologin (tillsammans med ett antal andra mer eller mindre besläktade tanketraditioner, såsom hermeneutiken och strukturalismen) inte tillhört en respekterad filosofisk kanon under efterkrigstiden är inte någon nyhet, men i Bengtssons framställning får denna iakttagelse en ny aktualitet genom att den kopplas till den första tesen. Till förtigandet av fenomenologin och av det kontinentaleuropeiska filosofiska arvet under efterkrigstiden hörde nämligen också en reviderad historieskrivning som gjorde gällande att en sådan koppling i själva verket inte hade förekommit, eller att den hade varit av marginell betydelse. Bengtsson menar att denna historierevision, som från början tjänade ett polemiskt och normerande syfte, snabbt assimilerades som en historiskt korrekt beskrivning, som därefter satt sin prägel även på senare kritiskt orienterade skildringar av svensk filosofi, som exempelvis Svante Nordins "Från Hägerström till Hedenius".

Boken är strukturerad i fyra delar. Den första diskuterar fenomenologin och den fenomenologiska rörelsen i stort. Den andra delen behandlar förekomsten av fenomenologi inom svensk filosofi fram till och med slutet av trettiotalet. Den tredje delen säger sig vilja behandla den fenomenologiska rörelsen inom svensk filosofi efter andra världskriget, men är i första hand en genomgång av de ledande akademiska filosofernas bemötande av Sartre och de så kallade "existensfilosoferna". I den fjärde delen diskuteras fenomenologins "utomfilosofiska beroende", vilket utmynnar i en analys av "existensfilosofins" bemötande i den massmediala kulturdebatten och inom andra vetenskaper, framför allt litteraturvetenskap och teologi. I ett kortare appendix ges ytterligare en fördjupad beskrivning av Sartres ställning i Sverige, fram till och med Nobelpriset 1964. De senare delarna anknuter därmed till Thure Stenströms studie "Existentialismen i Sverige. Mottagande och inflytande 1900-1950".

Bengtsson säger sig vilja undersöka den fenomenologiska rörelsens mottagande och inflytande i Sverige. Det handlar alltså inte om någon fenomenologisk rörelse i Sverige, utan om en redan avgränsad rörelsens inverkan på ett begränsat kulturområde. Vad är då den "fenomenologiska rörelsen"? Denna fråga står i centrum för den första delen, som tyvärr utgör studiens svagaste länk. Bengtsson fastslår att begreppet fenomenologi före Husserls "Logische Untersuchungen" (1900) enbart hade betydelsen "sken" i motsats till "vara" eller "verklighet", och att Husserls nydaning bestod i "ett konstruktivt försök att rehabilitera den sinnliga verkligheten på

dess egna villkor, inte att övervinna den" (s 26). Det var Husserls "ambition att utgå ifrån sakerna själva [...] som kom att inspirera forskare över hela världen och ge upphov till en fenomenologisk rörelse" (s 27). Dessa vaga och ytterst allmängiltiga bestämningar uttömmar i princip Bengtssons beskrivning av fenomenologin. Den fenomenologiska reduktionen, som Husserl själv, liksom de flesta kommentatorer, betraktade som en grundpelare, beskrivs av Bengtsson som en "mycket speciell metod", som inte berör huvudinriktningen. Detsamma gäller enligt Bengtsson det fenomenologiska väsensskådandet (s 290) och intentionaliteten, som "i princip kan förkastas av metoden, dvs egentligen av sakerna själva" (s 39). Bakgrunden till denna vaga definition är bland annat att Bengtsson värnar om att hålla samman Husserls fenomenologi med den efterföljande generationen, här i första hand exemplifierad av Sartre och Heidegger. Detta hade dock varit fullt möjligt utan att ge avkall på mer precisa bestämningar. Det har gjorts tidigare, i åtskilliga studier, varav flera förekommer i Bengtssons egen litteraturförteckning.

Den generella definitionen av fenomenologin i den första delen slår inte igenom i de följande delarna. När Bengtsson vill bevisa fenomenologins inflytande i Sverige är han i stället mån om att peka på specifika referenser, omnämnde av namn och verk. Mest intressant är hans genomgång av uppsalafilosofernas förhållande till Husserl. I Hägerströms fall har det inte gått att peka på någon direkt referens till Husserls i de publicerade vetenskapliga skrifterna. Däremot konstaterar Bengtsson, bland annat med stöd i ett uttalande av Cassirer, den slående likheten mellan Hägerströms och Husserls syn på logik och kunskapsteori, framför allt i Hägerströms "Das Prinzip der Wissenschaft" från 1908, som Hägerström också sände till Husserl med en personlig dedikation. Att Hägerström verkligen ägde en insiktsfull direktkännedom om Husserls arbeten framgår vidare av ett kritiskt sakkunnighetsutlåtande om Alf Nyman.

I Phaléns fall är förbindelsen till Husserl och honom närliggande tänkare, såsom Brentano, Stumpf och Pfänder, uppenbar. Phaléns första vetenskapliga arbete inom logiken innehåller ett kapitel om Husserl, och i hans båda huvudskrifter, "Beitrag zur Begriffs der inneren Erfahrung" och "Zur Bestimmung des Begriffs des Psychischen" intar Husserl alltså en särställning som referenspunkt. Husserl förekom också i Phaléns föreläsningar, och i likhet med Hägerström sände han flera av sina arbeten till Husserl, vilket också resulterade i en utväxling av korrespondens.

Även Einar Tegen, elev till Hägerström och Phalén som sedermera innehade den första professuren i praktiskt filosofi vid Stockholms Högskola, visar sig ha haft nära kontakter med fenomenologin. Så tidigt som 1921 vistades han i Freiburg där han studerade för Husserl samt mötte Heidegger och Scheler. Följande år, alltså redan 1922, publicerade han en introducerande artikel om "Edmund Husserl och fenomenologin" i tidskriften "Vår Lösen", där fenomenologin bland annat beskrivs som "förverkligandet av den enda möjliga filosofiska metoden". Också i fråga om filosofer knutna till Lund och Göteborg påvisar Bengtsson intressanta förbindelser till fenomenologin. Hans Larsson föreläste ingående om "Logische Untersuchungen", Efraim Liljequist etablerade en kontakt med Heidegger redan 1928, Vitalis Norström anknöt direkt till Husserl i sitt huvudverk "Religion och tanke", och hans elev Elof Åkeson korresponderade med Husserl.

I sina skildringar av dessa förbindelser ger sig Bengtsson aldrig in på några längre filosofiska principdiskussioner, utan det handlar i första hand om ett uppräknande av biografiska fakta. Från denna snabba genomgång drar han till sist slutsatsen att "ett större intresse för fenomenologin än det som fanns i Sverige är inte lätt att hitta i många länder vid denna tid" (s 148). Detta drastiska påstående, som tycks vara

medvetet vagt formulerat, kan betraktas med viss skepsis. Vad studien däremot klart fastslår, och däri ligger som sagt dess värde, är att det— i långt högre grad än vad som allmänt ansetts vara fallet—under denna tid fanns ett uppenbart intresse och en respekt bland svenska filosofer för Husserl och fenomenologin, och därtill konkreta personliga kontakter mellan dem.

Vad händer med denna kontaktyta under tiden efter andra världskriget? Hur kommer det sig att svensk akademisk filosofi, trots denna utbredda kunskap om fenomenologin och om därmed besläktade tankeriktningar, är så fullständigt oemottaglig och direkt avvisande mot följande generation fenomenologiskt skolade tänkare, såsom Heidegger, Sartre, Merleau-Ponty, Gadamer m.fl? Hur kommer det sig att dessa generationskamrater till Marc-Wogau, Hedenius och Wedberg av de senare möts med öppen fiendtlighet, samtidigt som deras respektive föregångare står i intym vetenskaplig dialog med varandra? Denna fråga genomsyrar andra hälften av Bengtssons studie. Han ägnar sig i första hand åt att noggrannt dokumentera stegen i denna den svenska filosofins omvändning. Peripetin utgörs av den festskrift som de tre unga ovan nämnda filosoferna sammanställer 1937 som en postum hyllning till Phalén, "Adolf Phalén in memoriam. Philosophical essays". Bengtsson konstaterar att den symboliskt viktiga anglofona utformningen vid denna tid rimmar illa med innehålllet, som alljämt präglas av den nära anknytningen till tysk filosofi, men den pekar ut vad som skall bli en kommande riktning.

Vid analysen av förvandlingen ligger det naturligtvis nära till hands att peka på de politiska omständigheterna. Under tretio- och första hälften av fyrtioalet sjönk Tyskland och tysk kultur ner i barbari, medan den anglofona världen alltmer framstod som västerlandets arvtagare och försvarare. Att den politiska aspekten var viktig för bemötandet av Heidegger i Sverige står utom allt tvivel, och politiska aspekter framkom också i exempelvis Wedbergs avfärdande av Sartre. Men hur långt sträcker sig den politiska förklaringen? Den analytiska filosofins genombrott och snabbt upprättade hegemoni ställer idéhistorikern inför ett komplext problem. Man kan inte blunda för att den analytiska filosofins anspråk på legitim hegemoni ännu på många håll är i kraft, och att därför varje försök till en rent historisk behandling oundvikligen dras in i en pågående filosofisk diskussion. Bengtsson framställning blir lite vacklande i detta sammanhang. Å ena sidan anlägger han ett mer psykologiskt och strukturellt perspektiv i sin analys av de uteslutningsmekanismer som sattes i verket. Å andra sidan antyder han att dessa mekanismer på något sätt skulle vara teoretiskt grundade i den analytiska filosofin som sådan, i något han kallar dess "rationalism" eller "scientism". Genom dylika svepande och filosofiskt illa underbyggda anmärkningar fastnar han i precis den låsta position som reglerat mycket av den filosofiska efterkrigsdiskussionen och som han samtidigt försöker höja sig över.

För att verkligen förstå det moderna svenska klimatets uppkomst tror jag att man först måste utveckla en mer övergripande teori om hur filosofiska traditioner och skolor etablerar sig själva. Då räcker det inte med att ställa den analytiska filosofins "intolerans" mot fenomenologins "öppenhet". Då måste man, som ytterligare ett exempel, ta i beaktande också i vilken stor utsträckning även fenomenologins anspråk på nydaning bygger på ett förtigande av de egna föregångarna, och i vilken mån även Husserl var beredd att avfärda sina samtida som otrogna mot den "sanna filosofiska vetenskapen". Det finns en mer allmängiltig dialektik i arbete här som måste föras upp till medveten nivå innan man kan skilja en tradition från en annan på sakliga grunder.

De två senare delarna i Bengtsson studie kretsar framför allt kring mottagandet av Sartre och existentialismen under efterkrigstiden. Mot bakgrund av vad som fastställts i den föregående delen får denna genomgång av något som redan beskrivits och analyserats av andra ett speciellt värde. Mottagandet av Sartre och Heidegger inom den akademiska filosofin framstår som ett slags nyckelsituation och som ett mått på hur egendomlig den intellektuella efterkrigsmiljön i Sverige i själva verket varit. Vad som är så slående i fallet Sartre är att samtidigt som författaren och dramatikern Sartre skördade oerhörda framgångar i Sverige, så stod den akademiska filosofin absolut enig i sina fördommanden av filosofen. Det märkvärdiga är inte att Sartres filosofi utsattes för kritik; det märkvärdiga är att det skedde på en så fullständigt enad front, så till den grad att ett avvisandet av "den ovetenskapliga existentialismen" till sist framstår som ett slags oundgänglig inträdesbiljet till en intellektuell gemenskap. Och det märkvärdiga är vidare att varje tanke på en dialog mellan de båda traditionerna framstod som något slags förräderi, vilket framgår tydligt om man ser till hur Arne Naess framsynta skrift om Carnap, Wittgenstein, Sartre och Heidegger från 1965 togs emot av den svenska filosofin.

Det var inte nog med att man inte själv läste dessa avvikande filosofer ("de andra filosofierna", för att citera Hedenius); man värnade dessutom att de inte heller skulle spridas till en yngre generation. I sin programskrift "Att studera filosofi" säger Marc-Wogau rent ut att "bokens kanske viktigaste uppgift är att allvarligt varna för filosofiskt tänkande som enligt mitt sätt att se befinner sig på avvägar" (s 195). Detta är i sanning ett häpnadsväckande påstående från en person som samtidigt säger vilja främja ett vetenskapligt klimat. Det hör hemma inte i en förnuftig och upplyst tid, utan i en polariserad och ideologiserad tid, där det sanna och rätta inte längre tror sig om att kunna segra på egna villkor, utan kräver en normativ kringbyggnad.

Bengtsson bok bidrar med värdefulla upplysningar om ett avsnitt i den svenska filosofins historia. Men dess djupare innebörd blir synlig först inom det sammanhang som den själv beskriver, nämligen som ett inlägg i en fortgående strid om hur denna historia skall skrivas. Bengtsson befinner själv inom detta polemiska fält, samtidigt som han gör anspråk på att beskriva dess geografi. Det gör att boken ofrånkomligen erhåller en polemisk udd, något han själv också är medveten om. Flera av bokens svepande slutsatser kan ifrågasättas, och metodologiskt har den sina brister, men den är ett viktigt bidrag till en fortgående diskussion om en tid i Sveriges filosofiska och intellektuella historia.

Hans Ruin

Thomas Anderberg: *Suicide, Definitions, Causes, and Values* (Lund University Press, 1989)

Det är ett angeläget ämne Thomas Anderberg har valt för sin avhandling. Det handlar om liv och död för många människor. År 1988 begick 1590 personer självmord. Ett normalt år, enligt SCB. Därtill kom 507 dödsfall där självmord inte kan uteslutas. Enligt Socialstyrelsen uppskattar man antalet försök till självmord varje år till ca 20.000.